

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Megjegyzések a magyar szerződési jog fejlődéséhez

A Magyar Tudományos Akadémián 2014 júliusában a magyar római jogászok a szerződések kialakulásának történeti fejlődését, és ezzel összefüggésben a római jogi gyökereket kutató felolvasóülést tartottak. Az ott elhangzott előadások inspiráltak arra, hogy Molnár Imre professzor úr születésnapjára szánt tanulmányom témáját a rendi magyar magánjogban kialakult szerződési típusokról, s az ezekből keletkezett vitás kérdésekről és természetesen ezzel összefüggésben a magyar bírói gyakorlatról írjam meg.¹

A magánjogi bírói joggyakorlatot kutatva, a levéltári források olvasása során akadtam rá olyan szerződésekre, melyekben a jobbágy-paraszság a mindennapi élethez hozzátartozó módon, a mezőgazdasági tevékenységük során megtermelt javakat kívánta értékesíteni, de nem vásárok alkalmával, hanem a terményfelvásárlás keretei között. E szerződések során legtöbbször a még meg nem termett gabona, dohány vagy éppen a tavaszi nyírású gyapjú képezte a megállapodás tárgyát.

Ilyen megállapodások olvashatók a mezővárosokban vezetett jegyzőkönyvekben, úriszéki, szolgabírói iratokban ahogy az az 1810-ben rögzített contractusból is kiolvasható: „*Volf P. a tavalyi esztendő október 3-án Ruzsity J. szentiványi bírónak dohányra 100 váltóforintot adott oly feltétel alatt, hogy tíz mázsát, ahogy a gyálai dohánynak ára fog szaladni előállítani köteles légyen.*”²

Hasonló megállapodásról olvashatunk a Csanád megyei főszolgabíró iratai között 1848-ból: „*Sillinger József kereskedővel L. Simon szerződést kötött, amelyben folyó esztendő június 27-én L. Simon arra kötelezte magát, hogy folyó esztendő július 4-én, mintegy 30 mázsa tótkomlói úsztatott gyapjút, mázsáját 57 forinton szállít és Makón Sillingernek átadja. Sillinger 300 forint foglalót adott.*”³

Ezek a megállapodások azért térnek el az adásvételi szerződések azon típusaitól, amelyeknek ingó dolog, még pontosabban gabona vagy más termény képezi a tárgyat; mert az egyszerű leírásokból is kiolvasható, hogy a még meg nem termett dohány, illet-

¹ A tanulmány megírásához szükséges levéltári kutatásokat az OTKA K 81512 „A magyar magánjog fejlődése a 19. század második felében” támogatta.

² Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Szeged IV. A 1019. Szeged város úriszékének iratai.

³ CSML Szeged IV. A.28. Csanád megye szolgabírói iratok 1848.

ve a tisztítandó gyapjú megvásárlására és szállítására kötötték a szerződést. Ezek feltételezhetően azért maradtak fenn, mert a teljesítés valamilyen okból nem történt meg, s a felek között per keletkezett.

E rövid bejegyzésekre talán fel sem figyeltem volna, ha az Osztrák Polgári Törvénykönyv magyarországi hatását kutatva, a Csanád megyei törvényszék iratanyagában rá nem talállok három, egymással összefüggő esetre. Mindhárom perben Bunyevác Miksa pesti nagykereskedő volt a felperes, s a szerződésekben foglaló adása mellett abban állapodott meg az alperesekkel, hogy egy meghatározott időben árpát, búzát szállítsanak a kereskedőnek. A szerződéseket 1854-ben kötötték, így joggal feltételeztem, hogy a szerződések nem teljesítéséből keletkező pereknél az OPTK szabályait vették figyelembe a bíróságok. Egyébként maguk a perlekedők, illetve ügyvédek is ezt tették a perbeli levélváltások tanúsága szerint. Csak a felülvizsgálati kérelem alapján állapította meg a Legfőbb Törvényszék és Semmitőszék, hogy az „1850. január 25-én kelt Császári Nyiltparancs 7. §. a maga épségében megtartotta a szállítási szerződésekről szóló 1844. VI. törvénycikket, amely az ún. áruszerzési kötésekről rendelkezik.”⁴

A magyar kötelmi jog, s különösen a szerződések jogának fejlődéstörténetében, a szerződések teljesítésének, a nem vagy hibás teljesítéséből keletkező felelősségi kérdések eldöntésében, a kártérítés megállapításánál a középkori néhány törvényi hely mellett lényeges szerep jut, véleményem szerint, ennek az 1844-ben keletkezett törvénynek. A szokásjog által meghatározott magánjogunkban kevés szerepet kaptak a törvények, elsősorban a szokásjog érvényesült, amelyet a mindenkori bírói gyakorlat erősített meg. Így a szerződések érvényessége, a szerződésekben foglalt kötelezettségek nem vagy nem megfelelő teljesítéséből következő felelősségi kérdéseket csak akkor ismerhetjük meg, ha a bírói periratokat is megismerjük. A reformkorban azonban két jogforrás is született, az egyik a fuvarozási szerződésről, a másik az említett áruszerzésekről szól, amely törvényekről joggal feltételezhetjük, hogy a bírói gyakorlat által megerősített szabályokat emelték törvényi erőre. E két törvény ismerete már feljogosítja a kutatót, hogy időben visszafelé haladva feltárja azokat a bírói megoldásokat, amelyek időben korábban, de hasonló ügyben keletkezett vitás kérdéseket eldöntötték.

Frank Ignác az egyes szerződéseket tárgyalva az 1847-ben kiadott munkájában érinti az áruszerzési kötéseket, és az 1844. évi törvényt szem előtt tartva a következőket mondja. „Áruszerzés ügy tárgya minden olly adásvevési szerződés, melly valamely ingó vagyonnak jövődöbéli átadása feltétele mellett köttetik.” Majd magyarázva ezt a szerződési formát azt a megjegyzést teszi, hogy ez a szerződés vegyes jellegű, mert tartalmaz egy megbízást meghatározott ingó dolgok megszerzésére, másrészt egy „kötelezve ígért adás-vevés.”⁵ Ha az idézett eseteket megvizsgáljuk, akkor akár az 1810-ben, akár az 1848-ban keletkezett megállapodás is bizonyíthatja Frank álláspontját. Volf Péter 100 váltóforintot adott azért, hogy dohányt vásároljon az alperes neki, és azt szállítsa is a megbízó lakhelyére. Az 1810-ben keletkezett jegyzőkönyvi bejegyzés nem nevezi meg ezt a szerződési típust. A 19. század elején ez még nem várható el. De az 1848-ban

⁴ CSML Szeged IV.B.157.a 29/III./1854.; 31/III./1854.; 32/III./1854.; vö. HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch in der ungarischen Rechtspraxis der Richter*, in: *Institutions of Legal History with special regard to the Legal Culture and History*, Bratislava – Pécs, 2011. 145–149. pp.

⁵ FRANK IGNÁCZ: *A közgazdaság törvénye Magyarhonban I.*, Buda, 1845. 625–626. pp.

keletkezett szolgabírói iratból sem áruszerzési kötés néven került elő az irat, hanem azért mert a megbízott nem teljesített és a 300 váltóforint értékű gyapjút nem szállította a megadott helyre és időben. Más a helyzet az 1854-ben keletkezett megállapodások esetében, ott már ténylegesen az 1844. évi törvényt lehetett volna alkalmazni, de a neo-abszolutizmus korában az OPTK-ra hivatkoztak, mivel a megállapodások 1854-ben, az OPTK hatálybaléptetése után keletkeztek. Csak a Legfőbb Törvényszék és Semmitőszék hívta fel a felek és egyben az alsóbb bíróságok figyelmét arra, hogy az adott esetben a magyar törvény rendelkezéseit kellett volna érvényesíteni.

Frank Ignác ehhez a szerződési típushoz további magyarázatot is fűzött. Felhívta a figyelmet arra, hogy a mindennapok gyakorlatában szokás olyan megállapodást kötni, amelyben az adásvételt kombinálják a szállítással, sőt olyan megállapodások is vannak, ahol a jövődő termés eladása a szerződés tartalma.⁶ Mindkét megállapodásra találunk példát a mindennapok gyakorlatában.

Miközben a szentesi úriszék anyagait vizsgáltam, egy per iratai között a következő szerződést találtam.

„Én alább irt adom tudtára a kiknek illik vagy a kiket idővel ez a dolog illetve, hogy én Szegál Ferentz Szegedi Kereskedőnek el adtam mostani őszi gyapjumat 50 az az ötven forinton mázsáját, az mostani dohánynak pedig mázsáját mind az ki az magam részére esik 10 forinton, a mely dohány lehet 25 mázsa és az tavaszi gyapjút által adom az fent említett kereskedőnek mint egy 4 vagy 5 száz birkáról valot 55 forinton mázsáját, az az ötvenöt forinton mázsáját váltóba tisztán usztatva; az tavaszi gyapjúra felvettem 400, az az négyszáz forintokat Váltóba az fent említett dohány és őszi gyapjuért pedig a mostan leghamarább történendő által adáskor fog az árra kifizetődni, az 400. forint pedig fent marad az tavaszi gyapjúra, ha pedig az gyapjunak az árra felmenne 100 forintra tavasszal, akkor az fent említett kereskedő tartozik nékem mázsájáért fizetni 80 forintot, a melyönk pedig az contractus értelmét elhibázza, vinculum lészen 300 forint az feladott pénzen felül. Szegvár 1828^{dik} December 16^{kán} Balog János mk.”⁷

Mielőtt a pert magát ismertetném, érdemes megvizsgálni, hogy mit tartalmaz pontosan ez a szerződés. Frank meghatározása szerint az áruszerzésre irányuló szerződésnek lényeges tartalmi elemei közé tartozott, hogy a felek azt írásba foglalják, az árut megnevezzék, pontosan rögzítsék az áru mennyiségét, minőségét, árát, a fizetés helyét és idejét, valamint a felek írják alá, és rögzítsék a szerződés keletkezésének helyét és idejét.⁸ Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a mezővárosokban az egyezségek könyvében, vagy a bevallások könyvében rögzítették a felek azokat az egyezéseket, amelyeknek ingatlan volt a tárgya, vagy amelyeket fontosnak tartottak. Más esetben, ami a kölcsönszerződéseknél volt gyakori, az adós állított ki ún. adóslevelet, amelyet csak az adós irt alá, s ezt átadta a hitelezőjének, aki mindaddig őrizte, amíg az adós nem teljesített. Ha az adós visszafizette a kölcsönt vagy maga a hitelező tépte össze az adóslevelet, vagy visszaadta azt az adósának.

⁶ FRANK 1845, 626. p.

⁷ CSM L Szentes IV. A. úriszéki iratok Szegvár 1828^{dik} December 16^{kán}

⁸ FRANK 1845, 626. p.; vö. SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva*, Pest, 1864. 267–268. pp.

A szóban forgó szerződést egyrészt írásba foglalták, az eladó maga írta alá, és azt hitelesítette az uradalmi fiscalis. Ezzel eleget tettek a szerződés érvényességéhez szükséges, a kor által megkívánt formai feltételeknek. Sőt, mivel az uradalom fiscalisa előtt nyilvánították ki akarukat és azt ott foglalták írásba, ezzel hitelesítették is megállapodásukat. A szerződést Balog János mint eladó és Szegál Ferenc kereskedő mint vevő kötötték. A vétel tárgya egyrészt úsztatott gyapjú, valamint dohány volt. Az eladó kapott előlegként 400 forintot és pontosan meghatározták a vételárat. A tavaszi nyírású gyapjút azonban mint jövő termést határozhatták meg, amelyet reményvételnek is nevezhetnénk. Szerződési biztosítékként 300 forint értékben vinculumot kötöttek ki, amelyet a nem vagy hibásan teljesítő félnek kellett volna megfizetni.

Az 1828-ban létrejött szerződés tartalmát ismerve azt mondhatjuk, hogy mindenképpen az adásvételi szerződések közé tartozik, melynek tárgya ingó dolog, mégpedig dohány, valamint tavaszi nyírású gyapjú. A szerződés tárgyát képező dolgok közül csak a dohány és a gyapjú egy része állt rendelkezésre az eladónál, míg a tavaszi gyapjú nem. Ez utóbbira nézve a vevő akarata egy, a jövőben keletkező áru megszerzésére irányult. Ezt a szerződési típust nevezi a szakirodalom a remélt dolog vételének (*emptio rei separatae*).⁹ Ennek lényege, hogy a vevő a vételárat akkor köteles megfizetni, ha a szerződés tárgyát képező jövőbeli dolog ténylegesen létrejön.¹⁰

A dohány mennyiségét aránylag pontosan meghatározták, míg a teljesítendő gyapjú mennyiségét érdekes módon rögzítették. Az eladó annyit mond, hogy „a tavaszi gyapjút átadom [...] mint egy 4. vagy 5. száz birkáról valót.” A jobbágy-paraszti világban pontosan tudták, hogy mennyi gyapjút lehet egy-egy birkáról lenyírni, ezért feltételezhetjük, hogy a szerződésben említett gyapjú mennyiségét ugyanúgy a négy- vagy ötszáz birka alapján határozták meg. A késői kor kutatójában ugyan gyanú ébred, hiszen mintegy száz birka különbség alapján miképpen lehetett pontosan rögzíteni a vétel tárgyát, ám a peres iratok erre semmilyen választ nem adnak. A másik kérdés, amit szintén a szerződés szövege ébreszt az olvasóban: ha a tavaszi gyapjú ára elérné az száz forintot, akkor kell a vevőnek nyolcvan forintot fizetnie mázsájáért. Mi történik, ha a gyapjú ára csak kilencven forintra emelkedik, akkor marad az ötvenöt forintos vételár? (A végső

⁹ Már a római jog is ismerte az adásvételnek ezt a formáját, ahol a szolgáltatás feltételes, mert csak a ténylegesen létrejött dologért kellett a vevőnek fizetnie. Vö. BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*, Budapest, 1976. 423. p.; KNÜTEL, ROLF: *Hoffnungskauf und Eviktionshaftung*, in: JAKAB ÉVA – ERNST, WOLFGANG (szerk.): *Kaufen nach Römischen Recht*, Berlin – Heidelberg, 2008. 139–148. pp.

¹⁰ A magyar szakirodalom egyes képviselői nem mindig tették különbséget a reményvásár és a remélt dolog vétele között. A reményvásár valójában szerencseszerződés, bizonytalan dolognak az eladását jelenti, ahol a kockázatot teljes egészében a vevő viseli. Ezzel szemben a remélt dolog vétele azt jelenti, hogy a vételárat feltételesen kötik ki arra az esetre, ha a dolog ténylegesen létrejött. FRANK 1845, 580–581. pp. „alkü tárgya lehet nem csak a mit jelenben bírnak, hanem az is a mit a jövőndő hozhat. [...] De jövőndőre nézve különbség vagyon remény és reméltet javak között. A pusztá remény csak szerence játéka [...] Ha pedig az alku reménylett javakról szól, p.o. a jövő bortermést, búzát, gyapjút valaki előre megvette, határozott áron, de mérték száma szerint, az ilyen alku feltétellel jár, avval t.i. ha lesz termés.” ZLINSZKY Imre kizárólag reményvásárról értekezik, ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog mai érvényében*, IV. kiadás, Budapest, 1891. 538–539. pp. Ezzel szemben Szladits Károly kifejti: „különböztetni kell aszerint, amint a vevő csak akkor köteles vételárat fizetni, ha a dolog létrejött (feltételes reményvásár; remélt dolog vásárlása) vagy pedig akkor is, ha a dolog egészen vagy részben létre nem jött (feltétlen reményvásár).” SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlata*, II., Budapest, 1933. 187. p.; DR. FEHÉRVÁRY JENŐ: *Magyar magánjog kistükre*, 6. kiadás, Budapest, 1936. 383. p.

teljesítésnél hivatkoztak a felek arra, hogy a tavaszi gyapjút is 55 váltóforintért lehetett értékesíteni.) Ezek azok a kérdések, amelyek jelzik, hogy az elemzés tárgyát képező szerződés ténylegesen a remélt dolog vételének fogalmi körébe esik.¹¹

Miután sem törvény, sem a szokásjog nem határozta meg az egyes szerződések pontos tartalmi és formai kellékeit, így azt mondhatjuk, hogy ez az 1828-ban megkötött szerződés egyrészt a remélt dolog vételének egyes elemeit tartalmazza,¹² másrészt többé-kevésbé megfelel azoknak a feltételeknek, amelyet 1844-ben áruszerzési kötésként határoztak meg. Egy feltételnek nem felel meg, mert magát a contractust áruszerzési kötésnek még nem nevezhették a felek. Ez azonban nem várható el a jobbágy-parasztság világában a 19. század első harmadában. A másik feltétel, amit az utókornak magyarázni kell, hogy a szerződésben nem határozták meg pontosan a teljesítés idejét. Az őszi gyapjú átadására a felek annyit mondtak, hogy a mostan legközelebb történő átadásakor, a tavaszi gyapjúnak és a dohánynak az átadására azonban semmit sem rögzítettek. A jobbágy-parasztok és a kor kereskedői azonban pontosan tudták, mikor kell tavasszal a birkákat megnyírni, mennyi időt vesz igénybe a frissen lenyírt gyapjú tisztítása, s mindezek figyelembevételével mikor történhet meg a szerződésben rögzített gyapjú mennyiségének az átadása.

Ebből a szempontból már látszik egy következő probléma: miképpen kell értesíteni az eladónak a vevőt, az áru szállításáról, pontosabban a szerződés teljesítéséről. E kérdésre a korabeli jogtudósok munkáiban már találunk választ. Az évszázadok alatt kialakult gyakorlat szerint, az eladónak kötelessége volt értesíteni a vevőt a szerződésben meghatározott jószág teljesítésének helyéről és pontos idejéről. Amennyiben az eladó ezt elmulasztotta, akkor a vevőnek állt jogában az eladót a teljesítésre meginteni és a teljesítés helyét és idejét meghatározni.

Ha ezt a szerződést összehasonlítjuk az 1810-ben és az 1848-ban keletkezett szerződésekkel, mind a három megállapodás valójában a remélt dolog vételéről szól, s tartalmazza az árunak meghatározott helyre szállítását is. Ez leginkább az 1848-ban írt szerződésből olvasható ki, mert az eladónak a „tőtkomlósi úsztatott gyapjút” Makón kellett a vevőnek átadni. De ugyanez a szállítás az 1828. évi contractusban is benne rejlik, mert a juhásznak Szentesen kellett átadnia a szegedi kereskedő részére a dohányt és a gyapjút. Mindkét esetben csak a periratokból válik világossá, hogy a megállapodások ténylegesen az áru szállítását is rejtették. A legtisztább áruszerzési kötések 1854-ben keletkeztek, ahol a szerződések már szövegszerűen tartalmazták, hogy az árut az eladók a Maros partjára kötelesek szállítani és ott lesz az átadás helye is. Ha keletkezésük időrendjében sorba állítjuk az említett megállapodásokat, akkor nyomon követhetjük, hogy a szerző-

¹¹ A magyar magánjogi kodifikáció történetét vizsgálva kimutatható, hogy a kérdést nem volt egyszerű meghatározni, s mivel az élet kikövetelte az ilyen típusú megállapodásokból keletkező viták aránylag pontos és egységes megítélését a magánjogi törvénykönyv hiánya miatt önálló törvényt alkottak. Ez volt az 1830: XXII. tc., amely a mezőgazdasági termények előre eladásával kapcsolatos kérdéseket rendezte. Vö. FEHÉRVÁRY 1936, 391. p.

¹² SUHAYDA 1864, 221. p.: „Megáll a szerződés jövődöbeli hasznok, jövedelem, követelés felett is, habár annak mennyisége és minémisége egyelőre bizonytalan [...] vagy ha a mennyiség bizonytalan ugyan, de nem bizonyos p.o. egy évi bortermés, gyapjú; [...] De ha a bor, gyapjú a jövődö terméssből illetőleg nyírésből akó vagy mázsa és ára szerint meghatározatott, az ily szerződés azon feltételekhez van kötve, ha t.i. a termés sikerül.”

dések megszövegezése milyen módon fejlődik, s milyen módon fogalmazzák meg akarva akaratlanul a szerződő felek egyre pontosabban a tényleges szándékukat.

Visszatérve az elemzés középpontjába állított 1828-ban megkötött szerződésre, abban több biztosítékot is rögzítettek a felek. Egyrészt az uradalmi fiskális úr előtt foglalták írásba, ezzel – ahogy fentebb már említettem – mintegy hitelesítették a közöttük létrejött konszenzust. Ugyanakkor az eladó foglaltól fizetett, ami egyrészt a szerződés megkötésének a jeleként szolgált és amelyet a szerződés teljesítésénél beszámoltak a felek a vételárba, majd pedig az eladó vinculumot kötött ki a partner esetleges nem vagy nem szerződésszerű teljesítése esetére.

Mielőtt a juhász és a szegedi kereskedő között a szerződés nem teljesítéséből keletkezett vitát elemeznénk, vizsgáljuk meg, hogy az 1854-ben kötött szerződések nem teljesítéséből keletkezett vitát, miképp oldotta meg a korabeli törvényszék.

A csanádi törvényszék iratai között fellelt szerződésekből megállapítható, hogy Bunyevác Miksa 1854. januárjában több eladóval kötött szerződést, melyben árpát vásárolt, amit az eladóknak Makón, a Maros parton 1854. március 28-án és 29-én kellett a vevőnek átadni. A három szerződésben meghatározták a vételárat, a vevő által fizetett foglaló összegét és azt a feltételt, hogy a vevő 1854. január végén kifizeti az eladóknak a megvett áru árát. A vevő ezt a feltételt, a rossz időjárási viszonyokra hivatkozva nem teljesítette. Az eladók ezért a megvett árut másnak eladták, így a szerződésben kikötött napon a pesti nagykereskedőnek nem teljesítettek. A kereskedő az eladókat szerződészegés címén megtámadta és kérte a bíróságot, hogy „az általános polgári törvénykönyv 919.; 1295. és az 1331. §§ értelmében kötelezze az alpereseket minden kár és elmaradt haszon megtérítésére.”¹³

Az OPTK 919.§ rögzíti, hogy ha az egyik fél a szerződést egyáltalán nem vagy nem a meghatározott helyen, a meghatározott időben vagy nem a szerződésben rögzített módon teljesíti, akkor a másik fél a törvényben meghatározott esetek kivételével nem állhat el a szerződéstől, hanem követelheti a szerződés teljesítését és a keletkezett kár megfizetését.¹⁴ Az OPTK 1295. és az 1331. szakaszai a kártérítésre és a kárt okozó vétességre vonatkozó előírásokat tartalmazzák.

A kereskedővel ellentétben az eladók, az alperesek az OPTK 902.§-ra hivatkoztak, amely kimondja, hogy a szerződést azon a helyen és időben kell teljesíteni, amiben a felek megállapodtak.

A Csanád megyei törvényszék az Osztrák Polgári Törvénykönyvnek egy másik rendelkezésére alapozva hozta meg ítéletét. A 908.§-ra hivatkozva elutasította a kereskedő keresetét, mert maga a kereskedő nem teljesítette a szerződésbe foglalt azon feltételt, hogy 1854. január végén kifizeti a vételárat. Így az eladóknak joga volt a kapott foglalót megtartani, „sőt ha ezzel megelégedni nem akarna, nem a felperesnek, hanem neki(k) volna joga(guk) a szerződés teljesítését követelni, vagy ha ez már nem lehetséges, kárté-

¹³ CSML Szeged Csanád megyei törvényszék IV.B.157.a 29/III./1854.; 31/III/ 1854.; 32/III./1854.

¹⁴ 919.§ „Wenn ein Theil den Vertrag entweder gar nicht, oder nicht zu der gehörigen Zeit, an dem gehörigen Orte, oder auf die bedungene Weise erfüllet, so ist der andere Theil, ausser den in dem Gesetze bestimmten Fällen, oder einem ausdrücklichen Vorbehalte, nicht berechtigt, die Aufhebung, sondern nur genaue Erfüllung des Vertrages und Ersatz zu fordern.”

rítést sürgetni.”¹⁵ Miután a felperes kereskedő az ítélettel nem elégedett meg, fellebbezéssel élt. A nagyváradi főtörvényszék helybenhagyta az ítéletet, ezért a kereskedő az osztrák perrendtartás által adott lehetőséggel elve felülvizsgálati kérelemmel fordult a Legfőbb Ítélő- és Semmítőszékhez, amely helybenhagyta az ítéleteket, de hivatkozott arra, „hogy az 1850. január 25. Cs. Nyiltparancs 7. §-ban a maga épségében fenntartotta a szállítási szerződésekről szóló 1844:VI. tc-t 28.§ B pontját.” Kimondta, hogy ha a vevő a szerződésben vállalt kötelezettségének eleget nem tesz, akkor az eladó nemcsak azt kérheti, hogy a vevő teljesítse a szerződést, hanem kérheti a bíróságtól, hogy „a szerződésnek a teljes feloldása mellett teljes kártalanítást adjon...”¹⁶

Ha a vevő a szerződést nem teljesítette, az eladó az OPTK szabályai szerint egyrészt követelhetette a szerződés teljesítését, kérhette a szerződés teljesítése mellett a nem teljesítésből keletkezett kárának megtérítését, vagy elállhatott a szerződéstől és kártérítést kérhetett.

Ha az 1844: VI.B törvény rendelkezéseit megvizsgáljuk, akkor a törvény 3.§-át érdemes az OPTK rendelkezéseivel összehasonlítani. „Ha az áruszerzési kötést a vevő teszi meg, tartozik: 1. Az eladónak a kötés nem teljesítéséből származott és bezonyított minden kárát, mely alatt az ár-különbség is értetik és költségét ugyan ez uton megtéríteni. 2. Ha kötbér vagy biztosítási díj volt kialakudva, e mellett az árkülönbséget megtérítését követelni nem lehet. 3. Ha pedig az áruszerzési kötést az eladó nem tartja meg, a vevő irányában, ugyanazon tartozásai lesznek, melyek az eladó javára az előző szakaszban foglaltattak és ezeken felül, ha pénz előlegeztetett az eladónak, azt a pénz felvételétől számítandó hatos kamatjaival együtt megtéríteni köteles.”

Ha tehát az OPTK és az 1844. VI.B törvény rendelkezéseit összehasonlítjuk akkor könnyű megállapítani, hogy a két törvény rendelkezései hasonlóak a szerződést nem teljesítő felek vonatkozásában.

Ezen a ponton térjünk vissza a Szegál Ferenc kereskedő és a juhász között keletkezett vitára. A két fél között 1828-ban létrejött megállapodást a juhász csak részben teljesítette, sőt a közöttük megkötött második, hasonló tartalmú szerződést pedig egyáltalán nem. A kereskedő azt kérte a szentesi uradalomtól, hogy kötelezze az eladót a teljesítésre, vagy ha azt nem tenné, akkor a szerződésben kikötött minőségű gyapjút vagy az eladó vásárolja meg, vagy ha ezt nem tenné, akkor a vevő maga megveszi, de a gyapjú árát fizesse meg a vétkes eladó. A bíróság kötelezte a kamatok és a költségek megfizetésére. Ez azt mutatja, hogy 1830-ban a kereskedő pontosan ugyanazt a megoldást kérte az uradalomtól, mint amit az 1844-ben megfogalmazott törvény rögzített, vagy ahogyan az OPTK rendelkezett.

Ugyanilyen szabályt fogalmaztak meg a kereskedelmi törvénykönyvünkben is 1875-ben, amikor kimondták: „Ha az árú átadásával az eladó késik, a vevő tetszése szerint vagy a szerződés teljesítését s a késedelemből eredő kár megtérítését vagy a teljesítés

¹⁵ CSML Szeged Csanád megyei törvényszék ... IV.B.157.a. OPTK 908.§ „Wird der Vertrag durch Schuld einer Partei nicht-erfüllet, so kann die schuldlose Partei das von ihr empfangene Angeld behalten, oder den doppelten Vertrag des von ihr gegebenen Angeldes zurückfordern. Will Sie sich aber die Erfüllung; oder, wenn diese nicht mehr möglich ist, auf den Ersatz dringen.”

¹⁶ A kártérítés fejlődéstörténetére összefoglalóan lásd COING, HELMUT: *Europäisches Privatrecht 1800 bis 1914*. Band II., München, 1989.

helyett a nemteljesítés miatt kártérítést követelhet, vagy végre a szerződéstől elállhat mintha az meg sem kötött volna.” (353.§)

Az 1828-ban megkötött szerződés azért vált ismertté, mert a felek között vita keletkezett. 1831 májusában Szegál Ferenc kereskedő bepanaszolta Balogh Jánost az uradalom fiskálisánál. Ebből a panaszlevélből egyrészt megtudhatjuk, hogy a kereskedő véleménye szerint a foglalkóként adott 400 váltóforintnak megfelelő mennyiségű gyapjú egy részével adós maradt az eladó, mely hiányt a kereskedő kettő mázsában határozott meg.

Ugyanakkor a panaszlevélből azt is megtudjuk, hogy nemcsak 1828-ban kötöttek egymással egyességet, hanem 1830. január 9-én is. E második contractus szerint Balogh János eladott „*Szegál Ferentz kereskedő urnak az jövő május és september holnapba f.e. lenyírandó gyapjumat, melly legalább tíz mázsa lészen, tisztán, fehéren, usztatva nettó mázsáját ötven forint váltó czédulában számítván [...] melyre felvettem négyszáz váltó forintot foglalóba.*” Ezt a szerződést az eladó már nem teljesítette, és a szerződésben ígért tíz mázsa gyapjúból semmit sem szállított a kereskedő részére, ahogy a korabeli panaszos fogalmazott: „már ezen alkalommal annyira megfelejtkezett Balog János kötelességéről, hogy nem tsak az első contractusra tartozó 2 mázsa gyapjut nem adta meg, de ezen kötelezése mellett legkevesebbet sem szolgáltatott kezemhez.”¹⁷ A kereskedő azt kérte az uradalomtól, hogy szólítsák fel az eladót a teljesítésre, vagy ha azt nem tenné, akkor vagy az eladó saját gyapjújához hasonlót vásároljon Szentesen, „vagy pedig én Szentesen az ő gyapjújához hasonló gyapjut vásárolok, s ő annak árát kifizetni, valamint pénzeim 6 percent kamattyait és helytelen okozott költségeimet megadni tartozzon.”

E követelésből világosan látszik, hogy a felek a szerződés teljesítését foglaló adásával erősítették meg. A Magyarországon is élő szabály szerint az érvényesen megkötött szerződést teljesíteni kellett (Mátyás: 1486: VI. decretum 17.),¹⁸ mely szabályra számtalan hivatkozást találunk a bírói gyakorlatban. Ez azt jelentette, hogy Magyarországon a szokásjog szabályai között is élt a pacta sunt servanda elve.¹⁹ A konkrét esetben a kereskedő ennek az elvnek az érvényesítésére hivatkozott, s ezért kérte azt, hogy ha az eladónak már nem lenne gyapjúja, akkor vagy ő maga vásároljon annyi gyapjút, amennyit a szerződésben vállalt, vagy a kereskedő vásárolja meg a gyapjút, de ebben az esetben annak árát fizesse meg a vétkes eladó. Az uradalmi fiscalishoz benyújtott panaszból egyértelműen megállapítható, hogy a kereskedő rá akarta kényszeríteni a késedelembe esett eladót vállalt kötelezettségének a teljesítésére. A felek magatartásának megítélésénél a két szerződést érdemes külön-külön megvizsgálni. Az első esetben a kereskedő állítása szerint az eladó adott ugyan gyapjút, de a szerződésben meghatározottnál mintegy

¹⁷ CSML Szentés IV. A úriszéki iratok 1831. Segál Ferenc panaszlevele az uradalmi fiscalis úrhoz.

¹⁸ Magyar Törvénytár I. Mátyás VI. 17. § „In obligationis vero talis modus servetur: quod secundum quod, se quisque obligavit, facta legitima evocatione, in primis octavis, iudicium, et justitiam recipiat: et ad hoc, vigore praesentis decreti, adstrictus habeatur.”

¹⁹ Szlemenics megfogalmazásában: „Minden törvényesen szülemlett Egyezés, mihelyest tökéletes állapotrta jött, mint a dolognak természete, mint pedig Hazánk Törvényeinek, úgymint Mátyás VI. Törv. 17dik, és Ulászló I. Törv. 38dik Czikkelyeiknek értelmök szerint, az Ígérőre nézve ugyan az Ígéret beteljesítésére szoros kötelezetetet, az Elfogadó félre nézve pedig az Ígéretnek követeléséhez foganatos Just szül.” SZLEMENICS PÁL: *Közönséges törvénytészi polgári magyar törvény. III.*, 1823. 20. p.

két mázsánál kevesebbet. Ebben az esetben mondhatnánk azt, hogy hibás teljesítés miatt a vétkes fél, azaz az eladó fizesse meg a contractusban kikötött 300 váltóforint vinculumot.²⁰

A második esetben semmit sem teljesített az eladó, és ekkor vinculumot sem kötöttek ki a felek, így a kereskedő kérhette a szerződés teljesítését, azaz a tíz mázsa gyapjú szállítását, elállhatott volna a szerződéstől, visszakövetelhetette volna a foglalt és kérhette volna az időközben keletkezett kárának a megtérítését.²¹ Illetve kérhette a szerződésnek oly módon való teljesítését, amire javaslatot tett, azaz vagy az eladó vásároljon tíz mázsa gyapjút Szentesen, vagy ezt megteszi a kereskedő, de az árát fizesse ki az eladó.

Az 1831 májusában előterjesztett kereskedői panaszra az iratok tanúsága szerint az eladó csak 1833. január 9-én válaszolt. Az ebben leírtak alapján – mai fogalmaink szerint – a szerződés tárgyának megsemmisülése, azaz lehetetlenné válása miatt nem tudott teljesíteni. „A lefolyt 1830^{dik} tsapásos esztendő, reám nézve a leg veszedelmesebb volt, mivel juhaim teletetés végett Csongrádra hajtván ott rettenetes nagy romlásomra mind egy lábíg el döglöttek, és azért nem adhattam a felperesnek gyapjút, mivel másik zsidó [...] elvette. – Az olta pedig sikeres iparkodásom után ismét szerzettem juhokat és már most ismét oly helyezettésbe vagyok hogy jövendőbe ha élünk a felperesnek gyapjút adhatok. Arra nézve alázatos tisztelettel esedezek [...] hogy felperes Segál Ferentzet még néki gyapjút adhatok várakoztatni megnyugtatni, és bizonyossa tenni méltóztasson.”²²

A per tárgyává tett két szerződés teljesítése körül kialakult vitából megállapítható, hogy az 1828-ban kötött szerződést az eladó nem megfelelő módon teljesítette, mert a kereskedő által adott foglaltóért, amelyet vételárként határoztak meg, két mázsa gyapjúval kevesebbet adott. Az 1830-ban kötött szerződési kötelezettségét az adós egyáltalán nem teljesítette, s védekezésében arra hivatkozott, hogy a teletetésre adott juhái a nagy téli hidegben megdöglöttek. Ezzei a védekezéssel, ha megfelelő módon bizonyította volna, akkor a szolgáltatás tárgyának lehetetlenülése állt volna elő.

A jobbágy-paraszti világban gyakran találkozhatunk olyan megállapodásokkal, amelyek az állatok őrzésére, adott esetben épp a teletetésére vonatkoztak. Aki teletetésre vállalta el az állatokat, az számadási kötelezettséggel tartozott, s felelt az őrzése ideje alatt bekövetkezett minden kárért, ami az állatokban keletkezett. Ha a gazda maga teletette az állatait, akkor a téli hideg miatt bekövetkezett kárért saját maga tartozott felelősséggel. Ezért Balog János a szerződés nem teljesítéséből fakadó felelősség alól csak akkor mentesülhetett, ha bizonyította, hogy semmilyen gondatlanság nem terhelte az álla-

²⁰ SZLEMENICS 1823, 41. p.

²¹ A foglaltó visszaadásánál azért nem írom azt, hogy a szerződésbe foglalt foglaltó az eladó kétszeresen fizesse vissza, mert bár a szakirodalom ezt írja, a Dél-Alföld jobbágy-parasztságának világában a 18–19. században erre nem találtam példát. Kolozsvári Bálint ezzel kapcsolatban 1907-ben megjelent könyvében a következőket mondta: „szerződésszegés esetén a szerződésszegő a másik félnek a foglaltó összegét meghaladó netaláni kárát is megtéríteni tartozik. Az adott foglaltó ilyenkor nem kétszeresen, hanem csak egyszeresen jár vissza s a kártérítési összegbe beszámítandó.” KOLOZSVÁRI BÁLINT: *A magyar magánjog tankönyve*, Budapest, 1907. 70. p. Ez összhangban van az OPTK 908. §-ba foglaltakkal, mely szerint a vétlen felet szabad választás illeti arra nézve, hogy a foglaltóra tartson igényt, a szerződés teljesítését követelje, vagy kártérítésért pereljen.

²² CSML Szentés IV.A. úriszéki iratok, Balog János válasza 1833. január 9-én.

tok elpusztulásában.²³ Az alperes pusztá állításon kívül semmilyen bizonyítékkal nem próbálta meg magát kimenteni a felelősség alól. Sőt azzal az állításával, hogy a gyapjút egy másik zsidó elvette, inkább azt bizonyítja, hogy volt gyapjúja, csak azt másnak adta. Ezenkívül azt is állította, hogy 1833-ra új juhokat tudott vásárolni, s ezért kis idő múlva teljesíteni tudja vállalt kötelezettségét.

Az uradalom fiskálisa – mivel a kereskedő követelése uradalmon belül nem valósítható meg – a kereskedőt 1833 áprilisában arra utasította, hogy követelésével forduljon az úriszékhez. A kereskedő az iratok tanúsága szerint még mindig békés úton kívánta rendezni a vitát, ezért az eladóval kötött egy újabb egyezséget.²⁴ Az egyezés szerint az adós vállalta, hogy 1834. március 19-én, a pesti József napi vásárra teljesíti a kereskedő követelését. (Itt válik egyértelművé, hogy valójában az 1844-ben szabályozott áruszerzési kötésről volt szó már 1828-ban és 1830-ban is.) Megfizeti a 837 váltóforintot és 30 krajcárt úgy, hogy mindenki előtt Szegál Ferencnek adja el a megtermett dohányt. Amennyiben nem teljesítene, hatalmat ad a kereskedőnek arra, hogy az 1830-ban betáblázott adóslével alapján a meg nem adott tíz mázsa gyapjút a juhástól elvigye, illetve vagyonára az uradalmi ügyész bírói zárat rendeljen.

Az eladó az újabb kötelezőlévelben foglaltakat sem teljesítette. Ekkor, azaz 1834 szeptemberében fordult az úriszékhez követelésével a kereskedő és a fennmaradt adósnak – 461 ft 30 krajcár – megfizetését követelte.²⁵

Az adós az úriszék előtt kifogásokkal élt. Többek között azt állította, hogy „a felperes [...] ellenem már egy ízben igazságtalanul indított perét elsikkasztani most ujolag új perrel háborgatni merészel.”

Az alperesi állítással szemben a kereskedő bizonyította, hogy az alperes számára 1834. szeptember 11-én adták ki a keresetlevelet, amelyre Balog János nem válaszolt. Ezért a kereskedő 1835. április 4-én ismételten idézteni kérte az alperest, aki csak 1836. április 14-én írta meg válaszáat a keresetlevélre, amelyben viszont alaptalan perlekedéssel vádolta meg a kereskedőt. Ezt jó perbeli kifogásnak gondolta, mert ha a felperest a bíróság az alptalan pereskedésben, azaz a patvarkodásban elmarasztalta volna, akkor a bíróság megszüntethette az eljárást, és az alperes mentesülhetett volna kötelezettségének teljesítése alól. Ha igaza lett volna, akkor azonnal követeli a per megszüntetését és a kereskedőnek, mint alptalan perlekedőnek a megbüntetését. Azonban ezt az állítását sem támasztotta alá megfelelő bizonyítékokkal az alperes, ezért az úriszék ezt az alperesi kifogást sem fogadta el.

Ekkor az alperes egyéb mentségeket próbált a maga számára keresni. Beterjesztett a bíróság elé egy számadást, amivel azt kívánta bizonyítani, hogy nem ő, hanem a keres-

²³ SZLADITS 1933, 100. p.: „Ha a szolgáltatás lehetetlenülése olyan okból történt, amelyért az adós felelős, akkor a kötelem kártérítésre fordul át: az adós a hitelezőnek a teljesítés elmaradásaiból eredő kárát megtéríteni tartozik.”; RAFFAY FERENC: *A magyar magánjog kézikönyve*, Budapest, 1909. 293–294. pp.

²⁴ A kereskedő nem bízott teljes mértékben Balogh Jánosban, mert 1833. Szent György havának 24. napján Csongrád vármegye közgyűlési jegyzőkönyvébe iktatta az 1830. január 9-én kelt szerződést, s az arra alapított 400 forint követelését. Ezzel a betáblázással akarta biztosítani követelésének teljesítését.

²⁵ Kállay István az úriszéki joggyakorlatot vizsgálva az ingó dolgok adásvételével kapcsolatos szabályok érvényesítése kapcsán jegyezte meg: „Az Eszterházy- és a Habsburg-uradalmak alattvalói kapcsolatban álltak ausztriai gabona- és gyapjú- (posztó-) kereskedőkkel, akik nemteljesítés esetén az úriszék előtt keresték igazukat.” KÁLLAY ISTVÁN: *Úriszéki bíraskodás a XVIII–XIX. században*, Budapest, 1985. 345. p.

kedő tartozik neki, a kereskedő igazságtalanul háborgatja őt, és az 1833-ban tett egyezés „nem kötelezőlevél, hanem csak az 1829^{ik} és az 1830^{ik} esztendőkből kötött köteleveknek a foglalata, melyet *részeg koromban*, minden elolvasás nélkül írtam alá.”²⁶ Ezzel szemben a felperes a maga igazának állítására benyújtotta azt a számadást, mely szerint 1834 márciusában Balog János 476 forint értékű dohányt szállított neki, „ígérvén és kötelezvéen magát”, hogy a még fennmaradó 461 forint 30 krajcár értékben dohányt fog szállítani adósságának lerovására.

Az alperes azt elismerte, hogy kettő egyezséget kötött a kereskedővel részben gyapjú részben dohány szállításra, és mindkét alkalommal 400–400 váltóforintot kapott a kereskedőtől, de a kereskedő állításával szemben olyan számadásokat²⁷ mutatott be, amellyel azt akarta bizonyítani, „hogy nem én a felperesnek, hanem a felperes tartozik nekem 231 forint 42 krajcárral.”²⁸ Ezen kívül az alperes azt állította, „hogy a felperes által bemutatott kötelezőlevél, amelyet 1833-ban írtak, nem egyezés, hanem az előbbeni két köteleveknek foglalata, mely előttem fel nem olvastatott.” Az alperes az egyes válaszaiban önmagának is ellentmondott, mert az uradalmi fiskális előtt még elismerte, hogy az állatai a nagy téli hideg miatt elpusztultak, ezért az 1830-ban kötött szerződést nem teljesítette és maga kérte az uradalmi fiskális urat, hogy nyugtassa a kereskedőt, mert teljesíteni fog. Ha a peres felek által benyújtott számadásokat olvassuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Balog János alperes azt tudta bizonyítani, hogy 1832-ben teljesített a kereskedőnek, majd 1833-ban aláírt egy kötelezőlevelet – állítása szerint részegen – hogy tartozik Segál Ferencnek tíz mázsa gyapjúval, tartozását megfizeti a termelt dohánnyal, de ha nem, akkor Segál lefoglalhatja a tíz mázsa gyapjút. A Segál által benyújtott számadásból kitetszik, hogy 1834-re már csak a második szerződésben ígért tíz mázsa gyapjú, azaz az arra adott 400 forint foglaló megfizetésével tartozik az adós.

Az úriszék előtt az adós nem tudta kimenteni magát a szerződés nem teljesítésének felelőssége alól. Miután az alperes azt állította, hogy már vannak újból juhái és teljesíteni fog, az úriszék nem vizsgálta, felelős-e a juhász az áru megsemmisülésében vagy sem. Így a lehetetlenülés bírói megítélését a 19. század első felében ebből az esetből nem tudjuk bemutatni. Fontos lett volna a szerződés teljesítésének biztosítására kikötött vinculum megítélése. Mivel vinculumot csak az 1828-ban megkötött szerződésben kötöttek ki, ezt pedig az alperes két mázsa dohány kivételével teljesítette, a felperes által követelt adósi ígérek kikényszerítésénél nem érvényesítették. A vinculumot, amit később kötbérnek nevez a szakirodalom, mintegy büntetésként értelmezte a bírói gyakorlat, ezért a nem teljes egészében teljesített első szerződés esetében ezt is követelhetne volna a felperes. Feltételezhető, hogy mivel a keresetlevélben Segál Ferenc a vinculumot nem peresítette ezért azzal az úriszék nem foglalkozott.²⁹ Azt is meg kell ál-

²⁶ CSML Szentés IV.A. úriszéki iratok, alperesi 2. válasz.

²⁷ A hivatkozott számadások szerint Segál Ferenc 1828. december 17-én Balog Jánostól 371 mázsa nyári gyapjút vett át, mázsáját 50 forintért, 1829. május 28-án 281 mázsa tiszta, őszi gyapjút ugyancsak mázsánként 50 forintért, majd pedig 1832. május 22-én Szentésen 150 mázsa téli gyapjút ugyancsak mázsáját 50 forintért. CSML Szentés IV. A. úriszéki iratok „A, B, C”.

²⁸ CSML Szentés IV.A. úriszéki iratok alperes válasza 1836. július 8-án.

²⁹ A későbbi szakirodalom a kötbér megítélésénél különbséget tesz aszerint, hogy a kötbért a főkötelezettség nem teljesítése, vagy nem kellő teljesítése esetére kötötték-e ki. Nem teljesítés esetén a hitelező követelheti a teljesítést vagy a kötbér megfizetését, nem megfelelő teljesítésnél a teljesítést és a kötbért is. RAFFAY

lapítani, hogy a kereskedő a teljesítésre akarta kényszeríteni adósát, és az adós nem szerződészerű teljesítése miatt is csak a foglaló összegének megfelelő mennyiségű áru megadását kérte. Majd a pénzben meghatározott adósság késedelmi kamatait ítélte meg a bíróság a kereskedő számára.

Az úriszék 1836. Mindszent havában hozott ítéletével a kereskedőnek adott igazat, s kötelezte az adóst a 461 forint megfizetésére. Miután a juhász arra magát alkalmatlannak minősítette, az úriszék végrehajtási árverést rendelt el. A kereskedő ennek következtében 1838 augusztusában kapta meg a követelt összeget kamataival együtt.

Amennyiben az 1828-ban megkötött szerződést és az ezzel összefüggésben felmerülő kérdéseket elemezzük, megállapítható, hogy a szokásjogi rendszer, a rendi kor magyar bírói gyakorlata kialakította azokat a szabályokat, amelyeket később törvényben szabályoztak. Ezért érdemes egy-egy jogintézmény történeti fejlődését megvizsgálni, mert így lehet megrajzolni a magyar magánjog évszázados fejlődését.

1909, 250. p. Az 1828-ban kötött szerződés szövege szerint: „a melyönk pedig az contractus értelmét elhibázza, vinculum léssen 300 forint az feladott pénzen felül” azt mondhatjuk, hogy mindkét esetre szólt a vinculum meghatározása. A hitelező kérhette volna az úriszéket, hogy kötelezze az adóst a szerződés teljesítésére és fizesse meg a 300 forint vinculumot is.” Vö. SZLADITS. II. 1933, 134. p.